

Para-vallási jelenségek antropológiai vizsgálata Szegeden – egy ígéretes kezdeményezés margójára

A Magyar Tudományos Akadémia Szegeden működő Vallási Kutató Csoportja, valamint a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke szervezésében került sor 2013. November 20-án az SZTE Bölcsészettudományi Karának konferencia-termében a „Sámán sámán hátán – A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata” című konferenciára.

Előjáróban kiemeljük, hogy a szervezés korrekt és európai mentalitású volt. Nem tapasztaltunk a meghirdetés és a megrendezés közt „magyaros” változtatásokat, „hát még akkor ez is bejön és emezt meg amúgy másként csináljuk és emitt lesz” típusú provinciális lazaságokat. E-mail-en pontos programot kaptunk előre. A konferencia levezetése időtartó volt, mégis elegendő lehetőséget kaptunk a kérdésekre, amelyeket minden előadóhoz közvetlen előadása után intézhettünk. Ezzel a jó példával cáfolták a házigazdák azt a máshol még előforduló gyakorlatot, hogy blokkokba gyűjtve, csak három-négy előadóhoz egyszerre lehet kérdezni, már ha nem fújja le teljesen az elnök a hozzászólásokat. (Az afféle rossz gyakorlat alapvetően sérti az emberi méltóságot, mivel a jelenlévő szakmai közönség és a többi előadó az aktuális prezentálókhoz képest másodrendű kategóriába kerül.) Éltek is ezzel a jelenlévők: több előadó három-négy kérdést is kapott – ám ez mégsem okozott a programban csúszást. Mintha netán ismét skandináv nemzetközi konferencián lettem volna...

Dicsérendő, hogy a konferencia kezdetén azt is elmondták pontosan a házigazdák, ho-

gyan illeszkedik a rendezvény a két anyaszervezet kutatási profiljába, s hogyan kezdődtek ezek a kutatások a nevezett szegedi tanszéken, valamint az ugyanott működő akadémiai kutatócsoportban, illetve mi a viszonyuk az ott folyó más kutatásokhoz. Ezek a tárgyilagos, informatív üdvözlő szavak sokkal többet nyújtanak szakmai rendezvényre érkezett vendégeknek, mint a patriarchális társadalmak önértékelésben szenvedő tagjainak szánt barokkos üdvözlések (amelyek szerencsére már kikopnak szakmai életünkéből), vagy a műliberális esetlenkedések: na, hát most, akkor ugye megnyitjuk – mint némely rendezvény nihilista stílusú levezetőitől még hallhatjuk. Szegeden szerencsére nem ez jellemző, sőt.

Csernus Sándor, az SZTE–BTK dékánjának megnyitója hasonlóan informatív, tárgyilagos, jó kiállással előadott és összeszedett volt. Ismertette azt is, milyen párhuzamos konferenciák zajlanak az egyetemen, illetve a Szegedi Akadémiai Bizottságban. Ezzel képet kaptunk az egyetemen és a szegedi tudományos élet jellegéről általában is, két mondatban. Az udvarias, de kiüresedett megnyitók helyett ilyen, a rangos vezető részéről is pragmatikus

köszöntő szolgálja jól mindazt a befektetést, amit a hasonló rendezvényekre utazó, tehát időt és fáradságot investáló résztvevők elvárhatnak: ne legyen üresjárat, minden megszólalás informatív, a hallgatóság pedig egyenrangú partner. Köszönet érte.

Szilárdi Réka „*A magyar kortárs pogány narratívumok nemzeti identitáskonstrukciói*” c. előadásában azt is elmondta, miért ezt a témát és ilyen módszerrel kutatja: főleg interneten elérhető szövegek tartalomelemzésére épített, jóllehet maga is többször járt a terepen, illetve lakott Wicca-táborokban és részt vett egyéb újpogány közösségek rendezvényein. Ezek a közösségek azonban sok esetben elutasítók a képzett, sőt akadémikus világból érkező érdeklődőkkel szemben (jóllehet az ellenkezője is igaz: némely esetben direkt örülnek, hogy végre felfigyel rájuk az értelmiségi világ); a terepmunkán gyűjtött anyagok tehát szerinte nem adhatnak a teljes mezőt lefedő mintát, noha személyes tapasztalatként a kutatásban is felhasználható anyagokat szolgáltatnak. (Ezzel kapcsolatban a recenzens itt jegyzi meg, hogy az antropológusok a világ minden pontján immár másfél-két évszázada kutatnak úgy is, hogy beépülnek a vizsgált közösségekbe. Színelég meggyőzőik az adatközlőket, hogy komolyan követnék az ő vallásukat, szokásaikat, stb. Gondoljunk szélsőséges esetként minden antropológus kötelező példaképére: Vámbéry Ármin „dervisruhában” végzett megfigyeléseire; vagy az Ausztráliába szakadt Vászoly Erik némely nyelvészeti kutatóútjára; vagy a szibériai hanti rokonainknál tragikusan elhunyt Schmidt Éva finnugor néprajzkutatónkra, akinek ott már fogadott szülei s fogadott szellemi-lelki vezető sámánjai voltak.) Az előadó posztgraduális képzésben végzett kutatásaira visszaemlékezve, szervesen kapcsolta jelenleg Szegeden végzett vizsgálatait a Pécsi Tudományegyetem antropológusainak történelemkönyveken végzett szöveganalíziséhez, amelyeket alátámasztanak a saját vizsgálatai, másrészt az elméleti háttér tekintetében is koherensek a szegedi kutatások a pécsiakkal.

Bő szakirodalmi hivatkozásokat adott a vizuális prezentációban, amelyeket kommentált is, ezzel elősegítve a szakmai hasznosítást. A szakirodalmi hivatkozások nélküli prezentációk sajnos akkor sem hasznosulnának, ha feltételezzük, hogy a szakmai publikum ismeri a kérdés irodalmát – amely a mai specializált világban eleve lehetetlen. Itt ennek a követendő pozitív ellenpéldáját kaptuk. Másrészt, azt még mindig nem tudjuk, hogy ezek az újpogány közösségek mennyiben szubkultúrák és mennyiben nem azok; bár egyik válaszában utalt az előadó arra, hogy az „urbanus–paganus” dichotómia már nem tartható. Szubkultúra viszont főleg urbánus közegben alakul ki – véli a recenzens –, még az intelligens elitből is történik szociokulturális mobilitás a szubkultúrába. Továbbá, nem érthetünk egyet azzal, hogy a Wicca- vagy a Druida-kultusz is ugyanúgy vallás, mint a „történelmi egyházak” is vallások, és kész. Már a kultúrtörténeti tradíciókkal való „megterheltség” miatt sem (ezt szociológiai-matematikai konnotációval használva), és morfológiailag sem. Megjegyzésünk az egész konferenciára vonatkozik; a szubkultúra, vallás, valláspótlék, mágia, modern mágia, szekta, csoport, szokás vagy kultusz fogalmi kérdéseit és a megfelelő distinkciókat érdemes lenne pregnánsabban kidomborítani.

Bali János „*»Kortárs ősmagyarok« : Mítosz és kultúra*” c. előadásában a napjainkban oly sokat vitatott ősmagyarkodó jelenségeket adatolta szemléltetéssel. A külföldi párhuzamokra s az elméleti háttérre való utalás üdvözlendő. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a bemutatott példák földrajzi elemzése még elvégezhető lenne: miért pont G. városban alakulhat ki az ősmagyar lakópark, ahol egyébként a tradicionális vallások is átlagon felül reprezentáltak; az ettől tíz kilométerre fekvő P. városban viszont a baloldali kis- és középpolgárság dominál, ahol több neoprotestáns kiségyház is intézményt tart fenn, és a vallássá avanzsált nemzeti neo-táltosok nem tudnának ekkora teret hódítani. Tehát az adatgazdag előadás további szociológiai vizsgálatokra csá-

bit, amelyek egyébként is elengedhetetlenek.

Povedák István „*Láthatatlan határok – A keresztény – újpogány szinkretizmus*” címen hézagpótló s az egész témakört elméletileg megalapozó előadást prezentált, gazdag vizuális szemléltetéssel. Az újpogány kultuszok szabadon és fenntartások nélkül használják a keresztény elemeket, jelképeket, ezeket újra- s átértelmezve saját céljaikra. Dokumentumokkal bizonyította viszont az előadó, hogy amíg a vezető keresztény egyházak erős exkluzivizmussal védik pozícióikat, addig ezzel az intézményi elzárkózással ellentétben az egyes papok, mint magánszemélyek, jelen lehetnek szinkretista jellegű rendezvényeken, ahol őket elismeréssel is fogadják. A jól illusztrált és axiális témát feszegető munkát a további nagy szintézisek felé biztatjuk. Jelentőségét illusztrálta már a diszkusziója is: egyik hozzászólásban elhangzott, hogy a kereszténységet magát is többen tekintik szinkretista vallásnak, amennyiben a megváltás tanítása mellé liturgiájában, gyakorlatában és filozófiájában hellén szellemi örökséget és azoknak az inicializációs kultuszoknak némely elemét is asszimilálta, melyek a római birodalomban akkor virágoztak, s az Impérium részévé vált közel-keleti hellenizált oikumenében alakult ki. Mire a jelenlévő neoprotestáns teológus, Szigeti Jenő professzor ezt azzal kívánta korrigálni, hogy a biblikus örökséghez való vissza-visszatérés a kereszténység identitásának megőrzését szolgálja (tehát a hittől és a világnézettől függetlenül kívánt érvelni amellett, hogy a Krisztus-vallás nem lehet szinkretista keveredések tárgya), ezért a más kultúrákból asszimilált elemek a misszió szükségességéből adódóan inkulturációs folyamatok eredményei.

Tegyük hozzá, hogy a Szigeti által hivatkozott Boda László monográfiája még a *Redemptoris missio* enciklika előtt született, amelyben Boldog II. János Pál pápa (korábban mint Wojtíła filozófiaprofesszor) az inkulturáció modern elveit összegezte. Ez gazdag szekundér irodalmat implikált, főleg verbata szerzetesek tollából, az angolszász te-

ológiában. Boda (mint akinek munkásságát meghatározta, hogy a katolikus morálteológiának volt negyven éven át professzora), nemcsak ezt nem használhatta különben enciklopédikus tudásáról tanúskodó munkájában, hanem az egyház és a világ párbeszédét már korábban reformerként megújító VI. Pál pápa *Ecclesiam suam* enciklikáját sem. Akkori társadalmunkban ugyanis ez és elemzései még nem jelenhettek meg úgy, ahogyan a nyitottabb rendszerben Kránitz Mihály és Török Csaba kiadta s bemutatta VI. Pál kultúraszemléletét tükröző tanítóhivatali dokumentumait (a pápának már a II. Vatikáni Zsinaton fordulatot jelentő beszédétől kezdve). Tehát a jelenkori missziós teológia, túl azon, hogy szinkrón és nem diakrón jellegű (nyelvészetből kölcsönzött, de releváns fogalmakkal), a kereszténység első századairól több okból sem kompetens nyilatkozni. – Az orientális kereszténységnek a judaisztikus formákból be kellett illeszkednie az okcidentális Római Birodalom görög örökségen alapuló, de már eklektikus kultúrájába. Nemcsak a nyugaton ágostoni, keleten kappadókiai atyákkal fémjelzett fordulattal, amely a pogány filozófiát megkeresztelte = asszimilálta, hanem Ammianus Marcellinus és mások írásaiból alapos okkal sejthető kultuszintegrációval, amelyben a korábban eleusisi, orfikus és egyéb szinkretista kultuszokban már inicializált mystés-ek megkeresztelkedésével a Krisztus-követő közösségek liturgiai formáiba beszivárogtak olyan formai elemek, amelyek a hitvallást kevésbé (?), a realizálást viszont annál inkább érinthették. Utalunk arra, hogy Németh György neves ókortörténészünk véleménye szerint a Sol Invictus jelét látta Nagy Konstantin, amit a keresztény hagyomány átértelmezett. Sőt, ami még jelentősebb: a nemzetközi szakirodalom szerint a kereszténységben a birodalma többi kultuszával párhuzamos vallást látó császár a pogány Rhea s Thetisz kultuszának Byzantionban felállított szobrokkal való propagálásával segítette azt úgy átértelmezni, hogy az Istenszülo Szűz Mária lett azután az új birodalmi főváros patrónusa, s a Theotokos

a császári hatalom szimbóluma. Pogány istennő- s istenanya gyökerek átértelmezésével. Az inicializációs Attisz-kultuszban is jelen volt az istenanya-kultusz, ami hatott a pogány Julianosz császár Istenanya-himnuszára, s ez akár asszimilációval, akár a kompetitivitás kényszerével, a keresztény kultusz egyes elemeit is implikálta. Szó sem volt akkor a modern missziós inkulturációról, hanem szinkretizmussal állunk szemben; éspedig minden vallás kialakulása szinkretista! (LIMBERIS, VASILIKI: *Divine Heiress. The Virgin Mary and the creation of Christian Constantinople*, Routledge: London – New York, 1994. 199 p.)

Ennek örökzöld vitáiban akárkinék legyen is igaza; kétségtelen tény, hogy a minden vallást szinkretizmusként felfogó antropológusok további kutatásai bármely irányban is üdvözlendők és támogatandók. Povedák egyik érdemét abban látjuk, hogy munkái nyomán egzakt módon is el- és lehatárolhatók a jelenkori ősmagyarkodók a történelmi hagyományokat bármely mértékben is kontinuitásban őrzőktől. Azért szenteltünk a szinkretizmusnak ekkora teret, mert az ilyen irányú egyes esettanulmányok a vallások kialakulása s története szempontjából fontos elméleti tisztázásokat segíthetnek.

Csáji László Koppány „*»Belakjuk környezetünket és az internetet!« Lokalitas és / vagy hálózatiság. Vallásantropológiai elemzés a közösségkonstrukció lokális és hálózati tereinek, szerveződésének összefüggéseiről*” c. előadása hosszú címével is mutatja, hogy az előadó saját hipotézisét egészíti ki az esettanulmánnyal, amely teóriát a kulturális tér és kulturális idő modelljét a szerző korábbi terepmunkái, földrajzilag is több, távoleső kultúrkör helyszíni vizsgálata s összehasonlítása nyomán dolgozott ki koherens egészzé. Mivel a recenzens hallotta néhány korábbi előadását, átfogó hipotézisalkotását üdvözölheti; feltételezzük azonban, hogy publikált változatában (vagy eljövendő könyvében) gondot fordít rá a szerző, hogy a teoretikus konstrukcióját nem ismerők számára is több saját elméleti bevezetőt adjon.

Nagy Zoltán „*Sámántánc a konferencián: a néprajztudomány teologizálódása Oroszországban*” kitekintést jelentett a nacionalista pravoszlávián formálódott, ugyanakkor a multikulturális orosz birodalom ázsiai hatásokat is magába olvasztó világára. Manapság elsorvadt az orosz nyelv ismerete, s ezt társadalmi szinten kézenfekvőnek tarthatjuk, a kutatók világában viszont bűnnek. Ezért e témaválasztás módszertani példa másoknak.

Farkas Judit „*Újpogányság, ökopogányság és a magyar ökofalvak*” c. előadása bevallottan olyan közösségekkel foglalkozik, amelyeket nem tekint a szerző újpogányoknak (ám akkor miért itt ad elő róluk?), hanem sajátos és heterogén jellegük okán vizsgálja őket. Munkájának legfőbb értékét abban látjuk, hogy terepmunkán alapul. Antropológusnak a személyes tapasztalat mindig értékesebbé teszi munkáját. Véleményünk szerint a valláspótlék elemei jelen vannak ezeknek a zöld közösségeknek az ideológiáiban is, amelyek az előadás alapján szinkretisták és heterogének. Kolozi Ádám „*Nem leszünk gyarmat. Antikolonializmus, exotizmus és autenticitásigény a pogány narratívákban*” címen a manapság erősen exkluzív magyar mozgalmakat szövegek alapján elemzi, s ezzel hozzájárul a nagyon aktuális jelenségek objektív vizsgálatához.

Szeverényi Sándor „*A nemzeti oktató ponyva nyomában*” címen az ál-történelmi regények és a modern lektúr (vagy ennek legalját jelentő) tömegirodalmat gazdag anyagon, és tipologizálva, csoportosítva mutatta be. Feltétlen üdvözölhetjük, hogy a finnugor nyelvész ezen a területen is érvényesíti logikáját, analízáló képességét. (Csak azt nem definiálta explicit módon, hol a határ a történelmi s ál-történelmi regény közt.) Az anyag bemutatásán és osztályozásán túl azonban kérdőjel marad bennünk, amennyiben ez a dömping csupán a társadalom szellemi sekélyesedését jelentő veszély, vagy a posztmodern kisembernek agyonhajszoltságában és kimerültségében oldódást, felnőtteknek való mesét jelent-e? Hiszen amit a tömegek fogyasztanak, azt meg-

állítani nem tudjuk, akárhogy is értékeljük. Arra viszont az írástudók felelőssége kötelezne, hogy ennek a hatásait is megrajzoljuk: vajon eljött-e már Aldous Huxley „Szép új világa”, melyben a delta- s epszilon-kasztok beszűkülte emberei csak az anyagi s a szellemi „szómát”, a kábszert fogyasztják? (Feltételezzük, hogy az előadó ismeri ezt a klasszikus művet.) Az előadásban markánsan jelenlévő tipológiai s deskriptív megközelítés megóv attól, hogy esszéisztikusan értékeljünk. Ezzel általános tudományszervezési tézisre kívánunk rámutatni: tudományos kutató esetében előny, ha több területen is otthonos, az egyetemi oktatóknál viszont hátrány, ha nem az oktatott szaktárgyait kutatja fő szakterületként. Javasoljuk, hogy a szegedi műhely szekerébe továbbra is fogjanak be kutatóintézeti munkatársakat, mert az akadémiai kutatók a masszív magyar ökrök teherbírásával tudnak húzni.

Szigeti Jenő neoprotestáns egyháztörténész, a magyar valláskutatás egyik „nagy öregje” megcsillogtatta művelődéstörténeti kincsestárát *„Túlvilági kalandok. Adalékok a magyarországi spiritizmus történetéhez”* című előadásában, amely alapos adatgazdagságával gazdagítja ismereteinket. Miről is? Valláspótlékról, modern mágiáról, babonáról? Az elméleti tisztázás felé is fontos lépéseket tett Szigeti, ha és amennyiben a publikációban kitér az előadás időkereteire hivatkozással rövidített részekre, úgy a művelődéstörténeti érdekességekből az elméleti tudomány, a gyűjtögetésből szintézis válhat. Földvári Sándor *„A chiromantia mint a két háború közti budapesti középosztály valláspótléka Majthényi György példáján”* címmel mutatta meg, hogy a pszichológiai tréningre való igény implikálhat bizonyos valláspótlékokat, amelyek adott esetben társadalmi réteghez köthetők (urbánus közép- és nagypolgárság). Hubbes László Attila *„Új magyar mitológia? Tapasztalatok és kihívások”* főként azért üdvözlendő, mert a fogalmi-elméleti tisztázás felé törekedett, ugyanakkor konkrét kutatási anyagot is hozott. Prezentációi kissé túlsúlyoltak apró be-

tűkkel, de szerencsére kicsi teremben közel ült mindenki, s a publikált változatban éppen az elméleti s gyakorlati anyag-gazdagság fog értéket jelenteni.

Mindenre nem térhet ki terjedelmi okokból sem a recenzens, ezért az utolsó szekcióról összefoglalóan elmondjuk, hogy a konferenciának címet adó modern sámánok jelenségével talán ez foglalkozott leginkább. (Kár, ekkorra némelyek már hazamentek.) Illés Anna *„Két példa az újtáltosság mitológiájának jelenkori megkonstruálására”*; Máthé Veronika *„A Yotengrit tanításai a közösség vezetőivel készült interjúk alapján”*, valamint Molnár Bianka *„Magyar táltos hagyományörzés, mint »mankó« a személyiségfejlődéshez”* talán a legközelebb visz ahhoz az elméleti-fogalmi distinkcióhoz, amelyre több vonatkozásban felhívtuk a figyelmet. A konferencia zárásaként a jelenlévők tettek is erre további lépések „összegzés” címen. Reméljük, ez is teret kap a kötetben, vagy ha nem, egy későbbi konferencián.

A vallás, a valláspótlék és a modern kultuszok fogalma remélhetőleg további hasonló programok során finomítást nyerhet. A recenzens nem ringatja magát abban az illúzióban, hogy létezik tökéletesen objektív ismertetés; ellenkezőleg: a mégoly tiszta szakmai becsülettel írt beszámoló is tükrözi szerzőjének szakterületét. Ezért felvállaljuk, hogy a jelen esetben filozófus, teológus és nyelvész képzettségű, publikációs munkásságára nézve pedig egyháztörténész tollából született e tudósítás, ezért az ilyen irányú fogalmi tisztázásokat és vallástudományi általánosításokat kérjük számon. Valamint azt, miért nem tudtuk meg, hogy mi a sámán a modern világban – hiszen, ha tradicionális értelemben tekintjük, akkor csupán egy előadás vonultatott fel valóban sámánokat. Az is kevés, ha kereszténység előtti kultuszok felélesztéséről beszélünk, mivel ez Európa-centrikus, ám ott sem működik. A világban sok vallás van, amelyek a globalizáció korában keresztül-kasul hatnak a földgolyón, és nem egyértelmű, sőt értelmetlen kérdés lenne, hogy például a Közép-Ázsiában élő,

s a felszínesen elsajátított iszlám elemeit a helyi kultuszagyományokkal vegyítő neoszűfizmus vajon elő- vagy utóidejű-e a kereszténységgel? (Ezt viszont nem kérdezte meg senki.) Továbbá, Popper Péter (aki nemcsak nemzetközi színvonalon álló pszichoterapeuta s valláskutató volt, hanem a buddhizmustól a judaizmusig több világnézetet a kutató személyes tapasztalatával is átélte) erre többször is rámutatott: a kereszténység után soha senki nem élheti például a szexualitást az antik görögök lelkületével (bűntudat nélkül), mert aki keresztény kultúrában szocializálódott, a tudatalattijában ennek nyomait örökre hordja még akkor is, ha tudatában szakít vele. Miként is definiáljuk akkor a „kereszténység előtti” fogalmát? Azután, szerencsésebbnek tartanánk a hagyományos vallások és kultuszok esetén a beleszületett, a modern eklektikus rendszerek esetén a választott jelleg vizsgálatát is. Disztingválást kíván az identitás vizsgálata is: egy görög katolikus esetén a mai napig egész életét, személyiségét meghatározza, hogy ő bizánci rítusú katolikus (urbánus, értelmiségi környezetben is), mint például Bubnó Tamás, a Szent Efrém Kórus vezetője többször is ezt nyilatkozta. Más felekezetek esetén viszont ez nem így működik. Továbbá, a konferencia címében hirdetett sámánizmusnak éppen az a lényege, hogy a transzcendens világgal és földi létünkkel egyaránt kapcsolatot teremtve, az életmód egészét átfogó világnézet (már vallás?) – amelyet a történelmi vallások mindenütt visszaszorítottak, nemcsak a kereszténység, de például a buddhizmus is. Az újpogány jelenségek mennyiben újsámáni rendszerek? Mennyiben vallások? Teszem azt, a Wicca-vallás (ha már vallás!) és hasonló kultuszok követői elvonulnak-e a munkahelyükön is elvégezni szertartásaikat, mint a modern világban az iszlámot (muszlim gyökerek nélkül) felvett fiatalok (Budapesten is) akár a munkaidő megszakításával is elvégzik a déli imájukat? Vagy léteznek-e hobby-kultuszok, és az újpogányoknál gyógyító újsámánok egyszerűen a fizetőképes

keresletet elégítik ki egy posztmodern kultuszfogyasztó világban? A vallás-típusú rendszerek az egyén teljes életében annak minden cselekedetét meghatározták, döntéseiben útmutatót jelentettek. Formailag ezért vallás volt a marxizmus-leninizmus is, mégoly dicstelen történelmi szereplése dacára, mert a valódi híveinek minden élethelyzetben lelkiismereti „útmutatót” adott, amint Lenin írta: „az eszme = értelem + érzelem + cselekvés”. (Amit persze Jakab levele nyomán a kereszténységtől plagizált, ám ez más kérdés.) A tradicionális sámánizmus is holisztikus és totális: a követői teljes életmódját áthatja, minden életvezetési – morális vagy egészségügyi – kérdésben egyértelmű döntést implikáló hagyományrendszer. Aki viszont két bőrrönddel a világot járja, mint neosámán (egyik előadásban szereplő példa), az több esetben csak színelőadást nyújt olyan fizetőképes fogyasztóknak, akik e cirkusból hazamenve a posztmodern kapitalista világ működése szerint élnek és gondolkodnak. Másrészt, a konferencián három előadás is foglalkozott a mitológiává előlépő nemzeti (magyar) identitással. Nos, aki már úgy él, hogy Szittya-körúton rendezi be lakását (fent említett G-városi példa), vagy – teszi hozzá a recenzens –, aki vasárnapi ebédjéhez azért nem vásárol sört, mert „magyar ember bort iszik”, illetve keresi az élelmiszerboltban a magyar termék márkajelzéssel ellátott „magyar citromot” is – az bár tartson a lemezes tarsolyában Visa-kártyát, vezessen nyugati személygépkocsit, ő már életvitelét egészében átható vallást követ, amely ontológiai kérdéseket is megválaszol, ha tanult ideológusokkal dolgoztat. Ez már vallás-e, vagy csupán életfilozófia? Önálló konferenciát kitölthető problémakör.

Remélhető, hogy a bemutatott mikro-kutatások további konferenciákon kaphatják meg teoretikus feldolgozásukat a vallásfilozófia s a komparatív vallástudomány részéről, vagy itt, vagy ezt más kutatóműhelyek teszik meg. A publikáció és a folytatás feltétlenül indokolt.